

STANISŁAW MEYER ▶▶

Uniwersytet Jagielloński w Krakowie

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-3075-5677>

Rozważania na temat państwowości Riukiu czasów nowożytnych

Reflections on the statehood of Ryukyu of modern times

Abstract

In this article, I argue against the widely accepted view among Japanese historians that the Ryukyu Kingdom of early modern times belonged to the Japanese bakuhan system while retaining its status as a foreign country. Placing Ryukyu within the bakuhan framework corresponds with the deterministic narrative of history that justifies Japan's annexation of Ryukyu on one side, and Okinawan people's choice of Japanese identity on the other. The claim of "foreign country inside the bakuhan system" is difficult to defend in light of theories of state that emphasize the importance of the interaction between society and state institutions. Ryukyu, as a separate social entity, had no influence on the shape of the bakuhan system and, conversely, the bakuhan system did not shape the Ryukyuan society.

Keywords: Japan, Ryukyu, Okinawa, history, bakuhan system

Размышления о государственности Рюкю нового времени

Аннотация

В этой статье я выступаю против широко распространенного среди японских историков мнения о том, что королевство Рюкю раннего Нового времени принад-

лежало японской системе бакухан, сохраняя при этом свой статус иностранного государства. Помещение Рюкю в рамки бакухана соответствует детерминистскому нарративу истории, который оправдывает аннексию Рюкю Японией, с одной стороны, и выбор народом Окинавы японской идентичности, с другой. Тезис о „чужой стране внутри бакуханской системы” трудно защищать в свете теорий государства, которые подчеркивают важность взаимодействия между обществом и государственными институтами. Рюкю как отдельная социальная единица не оказала влияния на форму системы бакухан и, наоборот, система бакухан не сформировала общество рюкю.

Ключевые слова: Япония, Рюкю, Окинава, история, система бакухан

Wstęp

Okinawa aż do 1879 roku była odrębnym państwem, znanym w historii jako Królestwo Riukiu. Historia państwa riukiuańskiego toczyła się własnym torem i z tego powodu współczesna nauka w sposób niejednoznaczny pozycjonuje Riukiu względem koncepcji Japonii. Badania riukiuanistyczne rozwinęły się wokół pytań, czy mieszkańcy Riukiu to etniczni Japończycy, do jakiego stopnia kultura Riukiu stanowi lokalną wariację szeroko rozumianej kultury Japonii oraz czy dzieje państwa riukiuańskiego należy traktować w kategorii historii peryferii Japonii.

Na rozwoju riukiuanistyki zaciążyła japońska ideologia narodowa: kiedy Japonia zaanektowała Okinawę, stanęła przed zadaniem ugruntowania do niej praw na polu naukowym. Antropolodzy i etnologzy pokolenia Yanagity Kunio (1875–1962), Torii Ryūzō (1870–1953), Orikuchiego Shinobu (1887–1953) i Yanagiego Muneyoshiego (1889–1961) odnaleźli w Riukiuańczykach starszych braci Japończyków i odkryli na Okinawie prastarą, nietkniętą zębem czasu kulturę Japonii¹. Oczywiście błędem byłoby zakładać, że japońscy badacze działali w służbie ideologii państwowej i świadomie manipulowali nauką w imię wyższych racji. Ich prace odzwierciedlały raczej ducha czasu – marzenia o silnym państwie narodowym o jasno nakreślonych granicach kulturowych, którego podmiotowość legitymizowała wielowiekowa historia i tradycje.

¹ Szerzej na ten temat piszę w Meyer, 2003.

Badaczy z Okinawy z kolei uformowały ich własne doświadczenia pokoleniowe: bądź co bądź społeczeństwo Okinawy zaakceptowało japońskie rządy, poddało się procesowi asymilacji i przyjęło nową tożsamość, a zatem musiało także zracjonalizować swój wybór. Okinawiańczycy nie tylko poszukiwali w historii środka na ukojenie kryzysu tożsamościowego, lecz przy jej wsparciu wołali także o traktowanie ich jak pełnoprawnych członków japońskiej wspólnoty narodowej. Historyk Iha Fuyū (1876–1947) otwarcie głosił, iż celem jego pracy naukowej jest zakopanie przepaści mentalnej między Okinawą a Japonią. Iha we wczesnych latach był gorącym orędownikiem asymilacji, widząc w Japonii jedyną szansę rozwoju dla Okinawy. Jego deterministyczna wizja historii Riukiu, którą wieńczył akt zjednoczenia z Japonią, była mocno osadzona na gruncie ewolucjonizmu społecznego². W późniejszych latach Iha, rozczarowany polityką Japonii, odmalował dzieje Okinawy w nieco bardziej pesymistycznych kolorach, obrazując ją jako osamotniony i ubogi kraj, bezwiednie niesiony nurtem historii i wiecznie uciskany przez swego potężnego sąsiada z północy. Narrację tę powielali jego młodszy koledzy, którzy na własnej skórze doświadczyli okropieństw Bitwy o Okinawę na wiosnę 1945 roku, a po wojnie walczyli o zakończenie amerykańskiej okupacji i powrót Okinawy do Japonii. Wypominając, jak Okinawa została skolonizowana przez Japonię i wykorzystana przez Armię Cesarską w czasie wojny, piętnowali złożenie jej na ołtarzu sojuszu amerykańsko-japońskiego.

I wreszcie to japońska nauka dostarczyła narzędzi poznawczych do badań nad Riukiu, o czym też nie należy zapominać. Droga na riukiuanistykę wiedzy zazwyczaj poprzez japonistykę (a nie np. sinologię), tak więc nawet wśród badaczy z Zachodu możemy dostrzec pewne skrzywienie ideowe.

² Ewolucjonistyczne poglądy Iha wyraził m.in. w artykule pt. *Shinka yori mitaru haihan chicken* [Likwidacja *hanu* i utworzenie prefektury z punktu widzenia ewolucjonizmu, 1909] (Iha, 1998, s. 297–302). W innym głośnym tekście pt. *Ryūkyū shobun wa isshu no dorei kaihō nari* [Rozwiązanie kwestii Riukiu było rodzajem wyzwolenia spod jarzma niewolnictwa, 1914] Iha napisał, że aneksja Riukiu przyniosła co prawda upadek Królestwa, ale dzięki temu Riukiuaińczycy odżyli jako część narodu japońskiego (Iha, 1961, s. 274). Iha wielokrotnie powielał w swoich pracach tezę o „wyzwoleniu spod jarzma niewolnictwa”, pozostając przez całe życie wierny przekonaniu, że aneksja była wydarzeniem tak nieuniknionym jak i pożądanym. Więcej na ten temat zob. Meyer, 2000.

W niniejszym artykule zamierzam przedstawić, jak w badaniach historii Riukiu prezentowane jest zagadnienie państwowości Riukiu. Twierdzę, że umniejszanie podmiotowości państwa riukiuńskiego wpisuje się w mniej lub bardziej świadome zabiegi racjonalizacji losu Okinawy w czasach współczesnych. Moje rozważania ograniczę do epoki nowożytnej, za początek której przyjmuje się inwazję japońskiego księstwa Satsuma na Riukiu (1609), a za koniec aneksję Królestwa i utworzenie prefektury Okinawa (1879). W epoce nowożytnej Królestwo Riukiu związało się politycznie i gospodarczo z Japonią, tracąc część suwerenności. Przedmiotem moich rozważań jest interpretacja więzów łączących oba kraje.

Zarys historii Riukiu epoki nowożytnej

Królestwo Riukiu narodziło się w XIV wieku na wyspie Okinawa – największej wyspie Archipelagu Riukiu³. W szczytowych latach rozwoju kontroloowało terytorium obejmujące wyspy Amami, Okinawa, Miyako i Yaeyama. Od końca XIV wieku pozostawało w relacjach trybutarnych z Chinami. Królestwo zbudowało swoją potęgę ekonomiczną na handlu zamorskim, którego siłą napędową były misje trybutarne do Chin. Przystąpienie do chińskiego świata *tianxia*⁴ ułatwiło Riukiuńczykom nawiązanie kontaktów handlowych z innymi krajami regionu. W latach świetności riukiuńskie statki zawijały do portów Chin, Japonii, Korei, Malakki, Syjamu, Palembangu oraz innych krajów. Pod koniec XVI wieku Riukiuńczycy wycofali się z mór Azji Południowo-Wschodniej i ograniczyli handel do Chin i Japonii.

W 1609 roku Riukiu padło ofiarą najazdu japońskiego księcia Shimazu Tadatsune (1576–1638) z Satsumy. Książęta Shimazu od dłuższego czasu postrzegali wyspy Riukiu za sferę swoich wpływów i próbowali zmonopolizować handel riukiuńsko-japoński. Najazd na Riukiu był pokłosiem inwazji Toyotomiego Hideyoshiego (1537–98) na Koreę (1592–98). Wojna wywołana

³ Odnośnie do historii Riukiu, odsyłam do mojej książki *Historia Okinawy* (Meyer, 2018), w szczególności do rozdziałów 7 i 8 traktujących o epoce nowożytnej. Por. także Smits (1999) i Akamine (2017).

⁴ Stworzony przez Chiny model świata, w którym Chiny, jako najbardziej cywilizowany kraj, zajmowały miejsce po jego środku. Jego symbolicznym centrum był dwór cesarski, z którego cesarz panował nad całym światem (*tianxia*) z nadania mandatu niebios.

przez Hideyoshiego skutkowało całkowitym zerwaniem przez Chiny kontaktów handlowych z Japonią i w tej sytuacji Japończycy zwrócili oczy na Riukiu. Wskutek inwazji Królestwo straciło wyspy Amami, które zostały wcielone do księstwa Satsuma. Król Shō Nei (1564–1620) został uprowadzony do Japonii, gdzie postawiony przed oblicze księcia Shimazu musiał podpisać przysięgę wasalną oraz zgodzić się na szereg warunków, które częściowo pozbawiały Riukiu suwerenności. Satsuma zarezerwowała sobie prawo do ingerowania w obsadę tronu oraz najważniejszych stanowisk państwowych, nałożyła na Królestwo wysokie podatki, sięgające 15% dochodów państwa oraz przejęła kontrolę nad handlem zamorskim, stając się jego głównym beneficjentem. Wymiernym znakiem wasalizacji Riukiu była stała obecność na Okinawie przedstawiciela Satsumy, tzw. komisarza *zaiban bugyō*, aczkolwiek trzeba nadmienić, że nie miał on uprawnień wtrącać się w sprawy wewnętrzne Królestwa.

Handel z Chinami był głównym powodem, dla którego Japonia nie zdecydowała się na pełną aneksję Królestwa. Istniała bowiem obawa, że gdyby Riukiu zerwało więzy trybutarne z Pekinem, Chiny zabroniłby przybywać riukiuzańskim handlowcom. Tak więc Królestwo zachowało status chińskiego państwa trybutarnego: riukiuńczycy posłowie jak dotychczas podróżowali do Pekinu składać hołd, a królowie odbierali inwestyturę z rąk cesarza. Tak oto Riukiu wkroczyło w tzw. „okres podwójnej zależności” od Chin i Japonii⁵. Riukiuńczycy nieźle odnaleźli się w nowej sytuacji. Czas pokazał, że Satsuma nie była specjalnie zainteresowana ingerowaniem w sprawy wewnętrzne Królestwa i odstąpiła od niektórych form kontroli, zaś Królestwo starało się nie dawać powodu do interwencji. Wkład finansowy Satsumy w organizację misji trybutarnych okazał się nie do przecenienia. Tak jak w czasach poprzedzających inwazję dobrobyt państwa był uzależniony od handlu zamorskiego, który toczył się wokół misji trybutarnych do Chin, tak teraz równie mocno zależał od Satsumy. Zasada podwójnej zależności legła zatem u podstaw doktryny państwowej, znajdując ideologiczne uzasadnienie na

⁵ Araki Moriaki (1980, s. 178–179) oraz Takara Kurayoshi (1993, s. 177) słusznie zwracają uwagę, że wyrażenie „podwójna zależność” nie oddaje precyzyjnie sytuacji politycznej, w jakiej znalazło się Królestwo Riukiu. Zależność od Chin miała charakter czysto rytualny, a Chiny nie rościły sobie żadnego prawa, aby ingerować w sprawy wewnętrzne Riukiu. Inaczej przedstawiała się relacja z Satsumą, która miała realny wpływ na sprawy Królestwa.

gruncie konfucjanizmu. Riukiuńczycy pozostali jej wierni aż do ostatnich dni Królestwa.

W drugiej połowie XVII wieku nastąpił dynamiczny rozwój Królestwa. Dzięki reformom regenta Shō Jōkena (1617–1675) Riukiu przeobraziło się w państwo feudalne⁶. Shō Jōken w wielu kwestiach wzorował się na Japonii, której rozwój gospodarczy oraz organizacja porządku społecznego wzbudzały w nim podziw. Mimo zacieśnienia więzów z Japonią Riukiu nadal znajdowało się pod silnym oddziaływaniem cywilizacji Chin. Napływ chińskiej kultury był widoczny szczególnie w XVIII wieku. Czasy największego dobrobytu Królestwa przypadły na rządy ministra Sai Ona (1682–1761). Sai On z sukcesem usprawnił gospodarkę, ale dał się zapamiętać przede wszystkim jako wybitny konfucjanista, pod wieloma względami wyprzedzający swoje czasy. To właśnie on dopracował doktrynę polityczną, nakazującą Królestwu dochowanie konfucjańskiej lojalności wobec Chin i Japonii.

Na początku XIX wieku Królestwo wkroczyło w schyłkowy okres. Kraj zmagał się z permanentnym kryzysem gospodarczym, a na jego kondycji odbiły się zawirowania w Chinach (wojny opiumowe, powstanie Tajpingów) oraz Japonii (kapitulacja wobec żądań Zachodu dotyczących otwarcia kraju). Los Riukiu przypieczętował upadek siogunatu. Kiedy Japonia po Przewrocie Meiji (1868) zaczęła się modernizować na wzór zachodni, musiała zdefiniować się na nowo jako państwo narodowe i ustanowić swoje granice zgodnie ze standardami obowiązującymi w świecie zachodnim. Status „podwójnej zależności” Riukiu nie przystawał do nowoczesnego porządku międzynarodowego. W latach 70. Japonia drobnymi krokami pozbawiała Królestwo suwerenności, a w marcu 1879 roku dokonała jego aneksji przy absolutnym braku zbrojnego oporu. Mimo że miejscowi arystokraci nie pogodzili się łatwo z upadkiem Królestwa, a niektórzy zbiegli do Chin, gdzie zabiegali o interwencję, to społeczeństwo w większości obojętnie przyjęło nadejście nowych rządów. Chiny co prawda zaprotestowały przeciw aneksji Riukiu, a nawet zdołały zmusić Japonię do podjęcia rozmów na temat ewentualnego podziału archipelagu, jednak szybko dały za wygraną. Chiński świat *tianxia* drżał w posadach i w obliczu francuskiej ekspansji w Wietnamie, tudzież

⁶ Należy zaznaczyć, że riukiuński feudalizm (a także japoński, któremu riukiuński był pokrewny) mocno odbiegał od feudalizmu, jaki istniał w średniowiecznej Europie.

kryzysu politycznego w Korei, utrata Riukiu zdawała się być najmniejszym problemem. Porażka Chin w wojnie z Japonią w 1895 roku rozwiała wśród riukiuzańskich notabli wszelkie nadzieje na restaurację Królestwa. Społeczeństwo zaś, urzeczone sukcesami Japonii na polu militarnym i gospodarczym, poddało się polityce asymilacji.

Obcy kraj w systemie *bakuhan*

Współcześnie historycy określają Królestwo Riukiu epoki nowożytnej jako „obcy kraj w systemie *bakuhan*” (*bakuhan taisei no naka no ikoku*). Takie sformułowanie pada w pracach m.in. Arakiego Moriakiego (1980), Takary Kurayoshiego (1989), Kamiyi Nobuyukiego (1990) oraz Akamine Mamoru (2017). Sformułowanie to w mojej ocenie jest niedoskonałe, gdyż narzuca japonocentryczne spojrzenie na Riukiu, a w szerszym kontekście osłabia wydźwięk aktu agresji, jakim była aneksja Królestwa, tudzież wpisuje się w narrację o nieuchronności zjednoczenia narodowego.

Problem interpretacji statusu Riukiu względem Japonii został podniesiony przez Gregory Smitsa. Smits słusznie zauważa, że ta sporna kwestia niesie duże znaczenie dla tożsamości narodowej mieszkańców Okinawy i w związku z tym zwolennicy różnych stanowisk często rozciągają współczesne kategorie na Riukiu epoki nowożytnej, zamiast próbować wyjaśnić status Riukiu przy pomocy koncepcji właściwych dla tamtych czasów (Smits, 2010, s. 68–69). Smits jednak nie zajmuje jednoznacznego stanowiska w tej kwestii, o czym piszę poniżej.

Wyjaśnienia wymaga termin „system *bakuhan*”. Historycy posługują się w nim w znaczeniu struktury politycznej stworzonej przez siogunów rodu Tokugawa na początku XVII wieku. Termin ten podkreśla wzajemną zależność i komplementarność systemów władzy na poziomie lokalnym i narodowym. Jak wyjaśnia John W. Hall, hegemoniczna władza Tokugawów w dużej mierze zależała od skuteczności *daimyō* w zarządzaniu ich domenami. Siogun, który sprawował bezpośrednią władzę tylko nad jedną czwartą kraju, nie był przygotowany na zniesienie *daimyō* i przejęcie administracji nad całym krajem za pomocą swoich urzędników – cieszące się autonomią *hany* były niezbędne dla utrzymania jego hegemonii (Hall, 1991, s. 8). Słowo

„system” wskazuje na potrzebę równorzędnego traktowania znaczenia władzy siogunatu i *hanów*.

Należy zarazem podkreślić, że „system *bakuhan*” nie jest terminem rozmywającym koncepcję japońskiego państwa. Japonia okresu Edo była państwem, choć nie w znaczeniu państwa narodowego. Myśląc o Japonii musimy wystrzegać się projekcji koncepcji państwa, jakie narodziło się w Europie w wyniku wojny trzydziestoletniej (1618–1648), ale także bliższego kulturowo modelu państwa chińskiego. *Bakuhan* był państwem jedynym w swoim rodzaju, a słowo „system” służy tego podkreśleniu. Japońscy historycy używają zresztą wymiennie wyrażenia „system *bakuhan*” (*bakuhan taisei*), „państwo *bakuhan*” (*bakuhan kokka*) i „państwo systemu *bakuhan*” (*bakuhansei kokka*).

Sam termin *bakuhan* jest współczesny. W okresie Edo domeny feudalne nie były nazywane *han*, lecz *kuni* – kraj. W okresie Meiji nastąpiła zmiana semantyczna słowa *kuni*, które znaczeniowo zaczęło pokrywać się z państwem narodowym. Podobna zmiana nastąpiła ze słowem *kokumin* – niegdyś oznaczającym lud zamieszkujący określoną prowincję (*kuni*), a obecnie oznaczającym naród. Japonia w pierwotnym rozumieniu tych terminów była zlepkiem ok. dwustu krajów i tyleż ludów. Historycy wprowadzili termin *bakuhan* nie tylko po to, aby uniknąć nieporozumień językowych, lecz także po to, aby dobrze wybrzmiała ciągłość państwa japońskiego. *Bakuhan* jest więc w pewnym sensie ahistorycyzmem i nie chodzi tu o to, że siogunat w oficjalnych dokumentach nigdy nie stosował słowa *han*⁷, lecz o to, że jego użycie w zamyśle deprecjonowało autorytet *daimyō*. Jak zauważa Mark Ravina, *han* odzwierciedla sposób, w jaki zwolennicy silnego siogunatu lub władzy cesarskiej pojmowali władzę *daimyō*, a nie oddaje tego, jak *daimyō* postrzegali swoje własne domeny (Ravina 1999, s. 28). Z tego właśnie powodu Ravina jest niechętny wyrażeniom „państwo *bakuhan*” oraz „system *bakuhan*” i, nawiązując do historyka Mizubayashiego Takeshiego, proponuje w zamian „państwo złożone” (compound state), które w jego opinii o wiele lepiej oddaje złożoność legitymacji władzy sioguna oraz relacji pomiędzy

⁷ Jako termin urzędowy *han* funkcjonował przez zaledwie trzy lata, od Przewrotu Meiji (1868) do wprowadzenia systemu prefekturalnego (1871). Zob. Ravina, 1999, s. 28.

panami feudalnymi a siogunem (ibidem, s. 27–28). Jednak on też przyznaje, że Japonia mimo wszystko była państwem.

Stoimy zatem przed pytaniami: w jaki sposób Królestwo Riukiu było zintegrowane z systemem *bakuhan* i co to znaczy, że było „obcym krajem”? Badacze w pierwszym rzędzie przytaczają fakt, że Riukiu przyjęło japoński system *kokudaka*. *Kokudaka* była miarą wartości produkcji ryżu wyrażanej w jednostkach *koku*. Określała wysokość gospodarek poszczególnych *hanów*, determinując ich zobowiązania podatkowe wobec siogunatu, a na płaszczyźnie politycznej status *daimyō*. Jej geneza wywodzi się z narodowego spisu ziem przeprowadzonego przez Toyotomię Hideyoshiego w latach 80. XVI wieku. *Kokudaka*, obok zinstytucjonalizowanego odseparowania samurajów od chłopów, stała się filarem feudalnego ustroju epoki Edo. Wkrótce po inwazji Satsumy na Riukiu zjawili się japońscy urzędnicy, którzy dokonali pomiaru ziem w oparciu metodę stosowaną w czasach Hideyoshiego. Wartość ziem Riukiu obliczono na 123 tys. *koku*, z czego ok. 34 tys. przypało na zaanektowane przez Satsumę wyspy Amami, a 89 tys. na Królestwo (w XVII wieku wartość ta została skorygowana na 94 tys. *koku*) (Akamine, 2017, s. 68). Wyspy Riukiu zostały nominalnie włączone w rejestr ziem Satsumy, dzięki czemu wartość gospodarki Satsumy wzrosła do 728 tys. *koku*, co uczyniło ją jednym z największych *hanów* w Japonii (Haraguchi et al., 1999, s. 173). Królestwo zostało zobowiązane do płacenia podatków Satsumie, które uiszczano w ryżu, a także cukrze, alkoholu, tkaninach oraz produktach rzemiosła artystycznego przy zastosowaniu odpowiedniego przelicznika na *koku*. Riukiu zatem zostało włączone za pośrednictwem Satsumy w japoński krwioobieg gospodarczy i wybitnie zdeterminowało status władców Satsumy vis-a-vis innych *daimyō*.

Wraz z *kokudaką* Królestwo przejęło elementy japońskiego systemu lennego. Po przeprowadzeniu pomiaru ziem na Riukiu książę Shimazu uczynił króla Shō Neia swoim lennikiem, nadając mu w lenno ziemie Królestwa. Ze wspomnianych 89 tys. *koku* 50 tys. przypało bezpośrednio królowi, zaś pozostała część została przeznaczona do rozdysponowania pomiędzy riukiuzańskimi książętami, którzy stali się lennikami króla (Araki, 1980, s. 24).

Spośród innych japońskich elementów ustrojowych zaimplementowanych na Riukiu badacze wymieniają także: zinstytucjonalizowany podział społeczny na stany, zakaz chrześcijaństwa i izolacjonizm – te dwa ostatnie

legły o podstaw polityki zagranicznej Japonii względem państw europejskich. Historycy wysuwają ponadto argument, że ówczesna Japonia nie uważała Riukiu za suwerenne państwo. W 1634 roku siogun Tokugawa Iemitsu (1604–1651) nadał ziemie Riukiu w lenno *daimyō* Satsumy, księciu Shimazu Tadatsune. Przy okazji siogun pozbawił władcę Riukiu tytułu króla i mianował go „zarządcą prowincji” (*kokushi*)⁸. Co prawda w 1712 roku siogun Tokugawa Ienobu (1662–1712) przywrócił riukiuańskiemu władcy tytuł króla, ale nie oznacza to, aby nastąpiła jakaś zmiana w jego podejściu do Riukiu.

Historycy zarazem są zgodni, że Riukiu nie było w pełni zintegrowane z państwem japońskim i dlatego mówią o „obcym kraju wewnątrz systemu *bakuhan*”. Takie sformułowanie pozwala pogodzić fakt, że sami ówczesni Japończycy nie postrzegali Riukiu za część Japonii, a przynajmniej zajmowali w tej kwestii niejednoznaczne stanowisko⁹. Riukiu było obcym krajem zarówno w sensie kulturowym jak i politycznym – dość nadmienić, że Królestwo nadal pozostawało częścią chińskiego *tianxia*, a riukiuańskie poselstwa były podejmowane przez sioguna w Edo, zgodnie z protokołem dyplomatycznym przysługującym obcym państwom – podobnie jak poselstwa koreańskie. Król Riukiu nie był ani bezpośrednim wasalem sioguna, ani nie miał statusu *daimyō* i w związku z tym nie obejmował go obowiązek rezydowania w Edo (tzw. obowiązek służby naprzemiennej, jap. *sankin kōtai*). I wreszcie – na co także zwracają uwagę badacze – sami Riukiuńczycy czuli nikłe pokrewieństwo z Japończykami i nie uważali, aby ich kraj był częścią Japonii.

„System *bakuhan*” pozbawia Królestwo Riukiu podmiotowości państwowej i redukuje je do statusu prowincji o egzotycznym charakterze, która cieszyła się nieco większą autonomią niż inne japońskie domeny. Dobitnie wyraził to Araki Moriaki, nazywając Riukiu „pół-państwem” (*hankokka*), „pseudo-państwem” (*giji kokka*) czy po prostu *hanem* (Araki, 1980, s. 199, 411). Fakt, że Riukiu pozostało państwem trybutarnym Chin, a legitymacja

⁸ Władcy Riukiu nadal posługiwali się tytułem króla w korespondencji dyplomatycznej z Chinami, tak więc decyzja sioguna miała charakter czystko symboliczny. Jeśli chodzi o dokumenty administracji krajowej (np. akty nominacji na urzędników), władca Riukiu posługiwał się tradycyjnym tytułem „Shuri”.

⁹ Ówczesne mapy Japonii, z nielicznymi wyjątkami, przedstawiały Riukiu jako obcy kraj. Szerzej na ten temat pisze Ronald Toby (2019, s. 27–45).

władzy królewskiej spływała z dworu cesarskiego w Pekinie, miał dla Arakiego drugorzędne znaczenie. Jedynym powodem, dla którego Japonia utrzymała fasadowość Królestwa, była chęć utrzymania relacji handlowych z Chinami. Idąc tym tropem Araki przedstawia późniejszą aneksję Królestwa Riukiu jako wydarzenie będące przedłużeniem Przewrotu Meiji. Dla Arakiego zjednoczenie Riukiu i Japonii było jak najbardziej naturalną perspektywą, a to, że w jego opinii zostało ono narzucone Riukiuńczykom odgórnie, wynikało stąd, że na Riukiu nie dokonał się tzw. „zwrot rejestrów” (*hanseki hōkan*), czyli że Król Riukiu, w przeciwieństwie do innych *daimyō*, nie oddał dobrowolnie swoich ziem cesarzowi (co było warunkiem koniecznym do przeprowadzenia reformy administracyjnej polegającej na likwidacji *hanów* i utworzeniu prefektur) i musiały mu być one odebrane siłą (Araki, 1980, s. 199).

W podobnym tonie pisze Takara Kurayoshi:

Dokonując podboju Riukiu [Satsuma] nie zniszczyła Królestwa, lecz je zachowała. Innymi słowy, Królestwo Riukiu nadal istniało. Nie było jednak niezależne i samodzielne tak jak w czasach Starego Riukiu [tj. w czasach przed inwazji – SM]. Satsuma stała się nadzorcą Królestwa, a w jej tle istniała potężna władza sioguna. Królestwo podlegało restrykcjom i ograniczeniom systemu *bakuhan*, ale mimo wszystko nie było japońską prowincją o takim samym charakterze jak inne *hany*. Nie było też kolonią Satsumy, choć musiało słuchać jej wytycznych. Podporządkowane Satsumie oraz siogunatowi, Królestwo zachowało swój dotychczasowy status „obcego kraju” (Takara, 1989, s. 392; Smits, 1999, s. 48).

Podobnie jak Araki, Takara uważa aneksję Riukiu za wydarzenie wpisujące się w proces centralizacji Japonii. To, że aneksja nie odbyła się bezproblemowo, wynikało stąd, że Królestwo przez 270 lat funkcjonowało jako „obcy kraj”, a przywykli do tego stanu rzeczy riukiuńczycy notable wzniesli opór przeciwko japońskiemu rządowi (Takara, 1989, s. 392). Takara postrzega aneksję Królestwa za zwieńczenie procesu zjednoczenia Riukiu z japońskim państwem; jego pierwszym etapem była inwazja Satsumy (Takara, 1993, s. 176–178).

Gregory Smits dostrzega pewne niedoskonałości koncepcji „obcego kraju wewnątrz systemu *bakuhan*”, wskazując na niejednoznaczność semantyczną członów „obcy” i „kraj” w wyrażeniu *ikoku*, którym Japończycy epoki Edo

posługiwali się w odniesieniu do Riukiu. „Obcy” może konotować znaczenie „poza jurysdykcją Japonii” jak i „obcy kulturowo”. Równie problematyczne jest słowo „kraj” (*koku/kuni*), które w ówczesnym rozumieniu odnosiło się do domeny *han*. Smits zaznacza, że ówczesne rozumienie „obcości” nie odpowiadało współczesnemu pojęciu suwerenności. Nie zajmując jednoznacznego stanowiska wobec statusu Riukiu, Smits nazywa je „quasi-niepodległym krajem”, które na swój sposób było i nie było częścią Japonii (1999, s. 48–49). Zgadza się przy tym, że nowożytna historia Riukiu otwiera pole do dyskusji na temat istoty państwa *bakuhan* (1999, s. 160).

Znamienny jest fakt, że badacze historii Riukiu generalnie nie wnikają w rozważania na temat istoty *bakuhan*. Wyjątkiem jest Araki Moriaki, który zanim zajął się historią Riukiu, zdobył rozgłos jako badacz japońskiego feudalizmu, publikując w 1959 roku pracę *Bakuhan taisei shakai no seiritsu to kōzō* [Powstanie i struktura społeczeństwa systemu bakuhan]. Badacze Riukiu poruszają się wzdłuż utartej ścieżki poznawczej, starając się dopasować Riukiu do struktury, która wydaje się koherentna i zrozumiała. Wspomniany Araki w swojej przełomowej pracy na temat systemu *bakuhan* w ogóle nie zaprzętał sobie głowy Okinawą. *Bakuhan* został skrojony pod Japonię – powstał w umysłach historyków jako twór polityczny z silną władzą centralną, następnie został poddany rewizji i zredefiniowany, ale jako taki nie zmienił koncepcyjnych ram Japonii ani nie osłabił idei jej integralności. Można rzec, że Riukiu zostało doczepione do niego niczym wagon towarowy do składu pociągu osobowego.

Moim najważniejszym zarzutem wobec koncepcji „obcego kraju w systemie *bakuhan*” jest to, że narzuca japonocentryczną perspektywę interpretacji historii Riukiu, a w szczególności japońskie rozumienie państwowości. W moim przekonaniu badacze w sposób nieuzasadniony dezawuuują znaczenie przynależności Riukiu do chińskiego *tianxia*. Z punktu widzenia Riukiuńczyków utrzymanie stosunków trybutarnych z dworem w Pekinie było równie ważne dla zachowania państwowości jak spełnianie powinności wasalnych wobec Satsumy. Królestwo Riukiu bez wątplenia stanowiło część japonocentrycznego świata, który notabene Japończycy stworzyli wzorując się na chińskiej idei *tianxia*, ale japońskie *tianxia* nie jest tożsame z *bakuhan*. W japońskim *tianxia* Riukiu było obcym państwem, którego rolę – podobnie jak Korei – było legitymizowanie pozycji Japonii w świecie, choć trzeba

zaznaczyć, że pozycja Riukiu była niższa od Korei w japońskiej hierarchii krajów świata.

Moje drugie zastrzeżenie dotyczy samego rozumienia koncepcji *bakuhan*, a co za tym idzie – państwa. Z prac Arakiego, Takary i innych można wywnioskować, że pojmują oni państwo przede wszystkim jako strukturę prawnoadministracyjną kontrolującą społeczeństwo na określonym obszarze. Zdają się nie dostrzegać czynników społecznych kształtujących państwo. Państwo jest niewątpliwie siłą formującą społeczeństwo, ale zachodzi także reakcja zwrotna: państwo reaguje na procesy społeczne, musząc na bieżąco się do nich dostosowywać. Bob Jessop w pracy *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place* (1990) podkreśla, że państwo nie powinno być postrzegane jedynie jako zbiór instytucji i organizacji oderwanych od społeczeństwa i usytuowanych ponad nim. Uznając instytucjonalną i operacyjną autonomię państwa oraz jego funkcję utrzymania integralności społeczeństwa, zaznacza, że państwo nie jest stałym, w pełni ukonstytuowanym i spójnym systemem, ale stosunkowo otwartym, który jest stale negocjowany i podporządkowany siłom społecznym (Jessop, 1990, s. 338–367). Jessop co prawda rozwinął swoją myśl w odniesieniu do państwa kapitalistycznego, a Japonia okresu Edo takim nie była, tym niemniej jego teoria jest pomocna w rozumieniu funkcjonowania państwa *bakuhan*.

Konsolidując władzę w pierwszych dekadach XVII wieku Tokugawowie roztoczyli pewną wizję ładu polityczno-społecznego i starali się go wdrożyć przy pomocy szeregu kodeksów (m.in. *kuge shohatto* oraz *buke shohatto*¹⁰). Tokugawowie chętnie sięgali po filozofię konfucjańską, która stała się ideologiczną podporą nowego porządku społecznego. Konfucjanizm cementował strukturę społeczną, w której każdy Japończyk miał być przypisany do określonego stanu. Regulował stosunki rodzinne oraz relacje między poddanymi a władzą, gdzie prawa i powinności wynikały z miejsca w hierarchii. Jednak pomiędzy wizją a rzeczywistością istniał duży rozdźwięk. Urzędnicy siogunatu, ale także lokalne władze hanowe, nieustannie musiały dostosowywać prawa, aby odpowiedzieć na zjawiska, jakimi były np. migracja i urbanizacja. Niektóre zjawiska, by wymienić nadmierne bogacenie się mieszczaństwa, były postrzegane za niepożądane z punktu widzenia konfucjańskiego

¹⁰ Kodeksy praw regulujące status arystokracji dworskiej (*kuge*) i wojskowej (*buke*).

ładu. Inne po prostu wymknęły się spod kontroli. Wyzwaniem okazał się wzrost piśmienności społeczeństwa, a co za tym idzie – kontrola myśli. Ludzie w mniej lub bardziej zawoalowany sposób kontestowali władzę oraz obowiązujące normy moralne. Władze lepiej lub gorzej odpowiadały na te wyzwania, znamienne jest jednak fakt, że w chwilach największych kryzysów gospodarczych siogunat sięgał po ortodoksyjne środki zaradcze i forsował reformy w duchu polityki odnowy moralnej, dążąc do przywrócenia *status quo ante*.

Krótko mówiąc, *bakuhan* nie był statyczną strukturą, lecz żywym organizmem kształtowanym przez dynamiczne zmiany społeczne. Nie będzie przesadą twierdzić, że Japonia z początku i końca okresu Edo to niemal dwa różne państwa. U schyłku epoki Japonia, z dobrze wykształconym społeczeństwem, silną klasą mieszczańską i gospodarką o znamionach gospodarki rynkowej, była gotowa na modernizację zaaplikowaną przez rząd Meiji. Rozwój kultury mieszczańskiej, skorelowany z rosnącym odsetkiem piśmienności oraz dużą mobilnością społeczną stworzył grunt pod narodziny „wspólnoty wyobrażonej” i przekształcenia Japonii w państwo narodowe w XIX wieku. Sukces modernizacji nie wziął się znikąd – grunt pod nią powstał w epoce Edo.

I tu dochodzimy do pytania: w jaki sposób społeczeństwo Riukiu oddziaływało na *bakuhan* i vice versa? Odpowiedź brzmi: w znikomym. Wynika to z tej prostej przyczyny, że społeczeństwo Riukiu ze swoją specyficzną strukturą (np. brak klasy samurajów) w najmniejszym stopniu nie było zintegrowane ze społeczeństwem japońskim. Nie tylko nie było zintegrowane, ale dramatycznie różniło się! Na Riukiu nie powstało silne mieszczaństwo, nie nastąpił rozkwit miast, społeczeństwo było o wiele mniej mobilne i niebotycznie gorzej wykształcone. Wszelkie procesy społeczne, jakie zachodziły w Japonii, nie miały związku z Riukiu. Nie należy też przeceniać roli siogunatu w kształtowaniu społeczeństwa Riukiu: kodeksy i reskrypty promulgowane przez urzędników *bakufu* nie obejmowały Królestwa. Większe oddziaływanie na państwo japońskie miały społeczności *eta* (kasta „ludzi nieczystych”), którzy, mimo że wyrzuceni poza nawias społeczeństwa konfucjańskiego, mieli pozycję określoną prawem i wnosili konkretny wkład w lokalne gospodarki.

Mówienie o „społeczeństwie Japonii” jest oczywiście pewnym skrótem myślowym. Japonia nie stanowiła jednego społeczeństwa, a raczej ich zbiór.

Naszej uwadze nie powinien umknąć fakt, że Japonia składała się z około dwustu domen, zróżnicowanych pod względem społecznym, kulturowym i gospodarczym, zaś mobilność między stanami społecznymi była mimo wszystko ograniczona. Tym niemniej w Japonii zachodziły procesy przekraczające bariery społeczne oraz granice geograficzne, by wymienić rozprzestrzenianie się kultury Edo, która za sprawą regularnych podróży *daimyō* do stolicy docierała w najdalsze zakątki kraju¹¹. Edo skomunikowane było z całym krajem za pomocą sieci dobrze utrzymanych dróg, po których dziennie podróżowały dziesiątki tysięcy ludzi. W XVIII wieku Japonia stała się jednym z najbardziej zurbanizowanych miast świata, ze stolicą Edo liczącą ponad milion mieszkańców (Nakai & McClain, 1991, s. 565). Japończycy nie tylko migrowali za pracą, podróżowali też w celach religijnych, a nawet turystycznych, o czym świadczy m.in. pojawienie się map i przewodników turystycznych (Shively, 1991, ss. 735–740). Skalę mobilności oddają liczby pielgrzymów do świątyni w Ise: 2 miliony w roku 1771 i ponad 5 milionów w 1830 (Bolitho, 1989, s. 120). Wszelkie zjawiska przyczyniające się do wzmocnienia świadomości posiadania wspólnej kultury, języka i religii pogłębiały erozję granic społecznych stworzonych przez system *bakuhan* i w tym sensie można mówić o krystalizacji jednego społeczeństwa. Należy jeszcze raz podkreślić, że zjawiska te pozostawały bez związku ze społeczeństwem Riukiu.

Narracja o „obcym kraju wewnątrz systemu *bakuhan*”, w mojej opinii, wpisuje się w deterministyczną wizję historii, aczkolwiek różni się bardzo od narracji Ihy Fuyū. Iha szukał w historii przyczyn dyskryminacji, jakiej doświadczała Okinawa w czasach współczesnych. Według niego przyczyna wszelkiego zła tkwiła w polityce Satsumy względem Riukiu. Satsuma rzekomo skolonizowała Riukiu i nie dość, że eksploatowała gospodarczo, to jeszcze celowo odseparowała Riukiuńczyków od narodu japońskiego. W rezultacie przepaść mentalna, jaka wytworzyła się pomiędzy oboma społeczeństwami, okazała się niemożliwa do szybkiego zasypania i właśnie dlatego – twierdził Iha – mieszkańcy Okinawy powinni wzmóc wysiłki na rzecz asymilacji. Riukiuńczycy jednak z definicji należeli do ludu japońskiego, a zatem zjednoczenie narodowe było jak najbardziej naturalnym procesem.

¹¹ Zjawisko to omawia Vaporis (1997).

Krytycy Ihy odrzucili jego martyrologiczną narrację i zakwestionowali twierdzenie o kolonizacji Riukiu. Nie chcieli widzieć w Okinawie wyłącznie ofiary Japonii. Historia Riukiu w ich mniemaniu powinna być dla mieszkańców Okinawy przede wszystkim powodem do dumy, a nie źródłem fantomowych bóli. Takim powodem do dumy powinna być zwłaszcza historia Starego Riukiu, które Takara Kurayoshi uwolnił z kleszczy paradygmatu historii Japonii. Przedwojenni historycy postrzegali bowiem Stare Riukiu za japońską prowincję, która na jakiś czas wymknęła się spod kontroli dworu cesarskiego, a następnie siogunatu¹². Takara natomiast poświęcił całą swoją energię na udowodnieniu, że Riukiu narodziło się jako odrębne państwo, absolutnie niezależne od Japonii, i takim pozostawało aż do inwazji Satsumy. Narracja o „obcym kraju w systemie *bakuhan*” pozwoliła Takarze obronić niepodległość Starego Riukiu, a zarazem włączyć Riukiu w nurt historii Japonii i podtrzymać tezę o nieuchronności zjednoczenia obu narodów. Punktem wyjścia jego rozważań nie jest jednak naród i kultura, a państwo i społeczeństwo.

Nadając sens dziejowy aneksji Riukiu oraz racjonalizując wybór japońskiej tożsamości narodowej okinawiańscy historycy uniknęli zmierzenia się z pytaniem: dlaczego w społeczeństwie Riukiu nie narodził się nacjonalizm, który nakazałby ludziom odrzucić japońską tożsamość i zawalczyć o własne państwo narodowe? Odpowiedź według mnie tkwi w charakterze riukiuańskiego państwa i społeczeństwa. Królestwo Riukiu było słabiej zintegrowanym państwem niż *bakuhan*. Przyczyna tego leżała po części w uwarunkowaniach geograficznych (duże odległości między wyspami), przede wszystkim jednak w ustroju, który sprzyjał pogłębianiu podziałów pomiędzy stolicą a prowincją, a w szczególności między Okinawą a wyspami Miyako i Yaeyama. Wyspy te miały status ostatnich prowincji, były nadmiernie eksploatowane gospodarczo, a ich mieszkańcy mieli zakaz osiedlania się na Okinawie. Społeczeństwo charakteryzowało się niską mobilnością.

¹² Taki pogląd prezentował np. historyk Shidehara Taira (1870–1953), który wywarł duży wpływ na młodsze pokolenie badaczy historii Riukiu. Shidehara uważał Riukiu za prowincję zawsze podległą Japonii, która wbrew tradycji nawiązała stosunki trybutarne z Chinami, przestała okazywać szacunek Japonii, dopuściła się wielu impertynencji, czym ostatecznie ściągnęła na siebie gniew Japonii i sprowokowała inwazję Satsumy (Shidehara, 1899, s. 76–77). Pogląd ten został skrytykowany przez Takarę (1987, s. 233–236)

Riukiu było słabo zurbanizowane i – inaczej niż w Japonii – nie narodziła się tu kultura mieszczańska, która by promieniowała na całe społeczeństwo. Zamieszkujący miasta arystokraci raczej niechętnie dzielili się swoją kulturą z gminem. Społeczeństwo było też dużo gorzej wykształcone, o czym już wspomniałem. Nie powstał tu rynek literatury, nie pojawił się fenomen tzw. „kapitalizmu druku”, by użyć słów Benedicta Andersona (1997). W rezultacie nie zaistniały warunki, aby Riukiuanci stworzyli „wspólnotę wyobrażoną”. Krótko mówiąc, nie narodziła się riukiuńska tożsamość narodowa. Zanim wysoka kultura dworska nabrała cech kultury narodotwórczej, pojawili się Japończycy z własną ofertą członkostwa w nowoczesnym państwie narodowym. Symptomatyczne jest to, że współcześni mieszkańcy prefektury Okinawa nie identyfikują się z Riukiu do tego stopnia, aby nazywać się Riukiuńczykami – stworzyli swoją tożsamość pod szyldem „Okinawiańczyków” (*Uchinaanchu*).

Podsumowanie

Tytułem podsumowania, postuluję traktować Riukiu epoki przedwspółczesnej jako odrębne państwo, chociaż nie w pełni suwerenne – granice jego suwerenności określała Japonia za pośrednictwem Satsumy. Zarazem Riukiu pozostawało częścią chińskiego *tianxia* oraz analogicznego świata stworzonego przez Japonię. Przynależność do jednego świata nie wykluczała przynależności do drugiego. Misje trybutarne, jakie Królestwo Riukiu wysyłało do Pekinu oraz do Edo, służyły legitymizacji hegemonii Chin i Japonii – w przypadku Chin rzeczywistej, a w przypadku Japonii wyobrażonej. Podążając tym tropem, aneksja Królestwa w 1879 roku nie była przedłużeniem Przewrotu Meiji. Przewrót Meiji wpisywał się w historyczny proces transformacji Japonii z feudalnego państwa *bakuhan* w nowoczesne państwo narodowe. W mojej opinii jest nieuzasadnionym postrzeganie likwidacji Królestwa w kontekście reformy administracyjnej polegającej na likwidacji hanów i ustanowieniu prefektur (jap. *haihan chicken*). To prawda, że w 1872 roku rząd Meiji jednostronnie ogłosił Królestwo *hanem*, szykując w ten sposób przedpole do jego aneksji, jednak akt ten miał charakter czysto formalny i nie przekształcił Królestwa w japońską domenę feudalną.

Czy aneksję Królestwa należy zatem postrzegać w kontekście japońskiej ekspansji imperialnej? Nie, ponieważ w owym czasie rząd Meiji jeszcze nie myślał o podbojach imperialnych. Tym różni się aneksja Riukiu od aneksji Tajwanu (1895), że ta druga wpisuje się już jednoznacznie w plany budowy imperium i dołączenia do grona zachodnich mocarstw. W latach 70. priorytetem rządu było wytyczenie i zabezpieczenie granic kraju. Aneksja Królestwa Riukiu ukazała zdolność japońskich polityków do zarzucenia przedwspółczesnych koncepcji państwowości oraz zaakceptowania zachodnich reguł, którymi rządziły się stosunki międzynarodowe. Nie zmienia to jednak faktu, że była agresją wymierzoną w obce państwo.

DR HAB. STANISŁAW MEYER

Zakład Japonistyki i Sinologii
Instytut Orientalistyki
Wydział Filologiczny
Uniwersytet Jagielloński w Krakowie
al. Mickiewicza 9, 31–120 Kraków
stan.meyer@uj.edu.pl

Bibliografia

- Akamine, M. (2017). *The Ryukyu Kingdom: Cornerstone of East Asia*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Anderson, B. (1997). *Wspólnoty wyobrażone: rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu* (tłum. S. Amsterdamski). Kraków: Znak.
- Araki, M. (1959). *Bakuhau taisei shakai no seiritsu to kōzō* [Powstanie i struktura społeczeństwa systemu bakuhau]. Tōkyō: Ochanomizu Shobō.
- Araki, M. (1980). *Shin Okinawa shi ron* [Nowa rozprawa na temat historii Okinawy]. Naha: Okinawa Taimususha.
- Bolitho, H. (1989). The Tempō Crisis. W: M. Jansen (red.). *The Cambridge History of Japan: Volume 5, The Nineteenth Century*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hall, J.W. (1991). Introduction. W: J.W. Hall (red.). *The Cambridge History of Japan, Vol. 4: Early Modern Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Haraguchi, I., Nagayama, S., Hinokuma, M., Matsuo, T., Minamura, T. (red.). (1999). *Kagoshima ken no rekishi* [Historia prefektury Kagoshima]. Tōkyō: Yamakawa Shuppansha.
- Jessop, B. (1990). *State Theory: Putting the Capitalist State in its Place*. Cambridge: Polity Press.

- Iha, F. (1961). *Ryūkyūjin no kaihō* [Wyzwolenie Riukiuńczyków]. W: *Okinawa Taïmususha* (red.). *Iha Fuyū senshū* (Iha Fuyū: dzieła wybrane), t. 1: Naha: Okinawa Taïmususha.
- Iha, F. (1998). *Okinawa rekishi monogatari: Nihon no shukuzu* [Opowieść o historii Okinawy: Japonia w pomniejszeniu]. Tōkyō: Heibonsha.
- Kamiya, N. (1990). *Edo nobori* [Podróże do Edo]. W: Ryūkyū Shimpōsha (red.). *Shin Ryūkyū shi: kinsei hen* [Historia Riukiu: nowe spojrzenie. Czasy nowożytne], t. 2: Naha: Ryūkyū Shimpōsha.
- Meyer, S. (2000). Geneza i proces powstawania japońskiej tożsamości Okinawy. *Japonica*, 13, 189–210.
- Meyer, S. (2003). Okinawa – tradycja współczesnej Japonii. *Japonica*, 16, 89–108.
- Meyer, S. (2018). *Historia Okinawy*. Kraków: Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego.
- Nakai, N., McClain, J. (1991). Commercial change and urban growth in early modern Japan. W: J.W. Hall (red.). *The Cambridge History of Japan*, Vol. 4: *Early Modern Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ravina, M. (1999). *Land and Lordship in Early Modern Japan*. Stanford: Stanford University Press.
- Shidehara, T. (1899). *Nantō enkakushi ron* [Rozważania o historii wysp południowych]. Tōkyō: Fuzanbō.
- Shively, D. (1991). *Popular culture*. W: J.W. Hall (red.). *The Cambridge History of Japan*, Vol. 4: *Early Modern Japan*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Smits, G. (1999). *Visions of Ryūkyū: Identity and Ideology in Early-Modern Thought and Politics*. Honolulu: University of Hawai'i Press.
- Smits, G. (2010). Guiding Horses With Rotten Reins: Economic Thought In The Eighteenth-Century Kingdom Of Ryukyu. W: B. Gramlich-Oka, G. Smits (red.). *Economic thought in early modern Japan*. Leiden: Brill.
- Takara, K. (1987). *Ryūkyū ōkoku no kōzō* [Struktura Królestwa Riukiu]. Tōkyō: Yoshikawa Kōbunkan.
- Takara, K. (1989). *Ryūkyū ōkoku shi no kadai* [Zagadnienia historii Riukiu]. Naha: Hirugisha.
- Takara, K. (1993). *Ryūkyū ōkoku* [Królestwo Riukiu]. Tōkyō: Iwanami Shoten.
- Toby, R.P. (2019). *Engaging the other: 'Japan' and its alter egos, 1550–1850*. Leiden: Brill.
- Vaporis, C. (1997). To Edo and Back: Alternate Attendance and Japanese Culture in the Early Modern Period. *The Journal of Japanese Studies*, 23(1), 25–67.